

KELEMEN ZOLTÁN

**„MEG KELLETT MENTENI A RÉGI MAGYARORSZÁGOT”¹
(Krúdy Gyula történelem- és magyarságélményéhez)***Én seregem és én népem,
Szeretlek én mindenképpen.

[...]

Szeretnék sereget szedni,
Sok-sok mindent visszavenni.(Ady Endre)²

Krúdy Gyula életművét többen többször tekintették már át a magyar nemesi középosztály, illetve alsó-középosztály alkonyának dokumentálása felől. Mikszáth Kálmán munkásságának ideillő párhuzamait, a kortárs társadalmi-politikai-történeti háttérrel vázolta, idézte több szakmunka. A téma a gyakori megfeleltetéseken túl legalább két, talán kevésbé kutatott irányban is továbbgondolható. Az egyik – s Krúdy művészetében igen fontos – ág a történelmi vonatkozás, amely mindig igen régi múltban gyökerezik, míg a jelenben belőle kifejlő következmények szinte mindig tragikusak, de legalábbis rezignánsan pesszimisták vagy ironikusak. A másik ág a „történelmi osztály” és a Habsburg-dinasztia között teremt kapcsolatot. Ennek a kapcsolatnak kötőeleme Szemere Miklós alakja, aki saját nevén, valamint Alvinczi Eduárd egyik – valószínűleg legfontosabb – ihletőjeként egyaránt Krúdy elbeszéléseinek hősei közé tartozik. Ő az, aki szent földadatának tekinti a dolgozatom címében szereplő kötelességet, s ezzel nincs egyedül Krúdy szövegvilágaiban. A *Repülj fecském!* Dessewffy grófja vagy a *Mákvirágok kertjének* Merseházy Miklósa szintén érintettek érzik magukat e téren. Előbbi a törvény, utóbbi a züllés elől mentené a hétszilvafás nemesség sarjait. A következőkben a Krúdy-életmű említett két vonulatának reprezentánsai közül a *Mákvirágok kertjével*, a *Velszi herceggel*, a *Jockey Clubbal*, a *Valakit elvisz az ördöggel* és az *Etel király kincsével* foglalkozom.³

A *Mákvirágok kertje* első olvasásra a Krúdy-műveknek abba a csoportjába tartozik, melyek az első sikereket hozták szerzőjüknek, s az ódonágok leírásának, a kollektív emlékezetben történő rögzítésük első kísérletének is fölfoghatók. Ezekben a kisregé-

* A tanulmány elkészítését a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány Habsburg Történeti Intézete ösztöndíjával segítette.

¹ KRÚDY Gyula, *Repülj, fecském! (Úri betyárok)* = Uő, *Az utolsó gavallér: Regények*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 48.

² ADY Endre, *Kétkedő, magyar lelkem* = Uő *Összes versei*, I-II, Bp., Osiris-Századvég, 1994, II, 130.

³ A két utóbbi regényt Szauder József *Szindbád Purgatóriuma* című tanulmányában a *Purgatórium* című regénnyel együtt a kései nagy művek közé sorolja. SZAUDER József, *Tavaszi és őszi utazások: Tanulmányok a XX. század magyar irodalmából*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 178.

nyekben (mint például a *Régi szélkakasok közöttben*) dominál az ifjúság–öregség párhuzam. Az öregek gyakorta segítői a fiatalok vágyteljesüléseinek, s az öregség sem minden esetben életkor-jelölő, többször – mint a *Mákvirágok kertjében* – társadalmi szerephelyzetre utal. Ugyanakkor az 1913-as kisregényben már megjelennek a magyarság történelmére utaló párhuzamok (ezúttal még a leírás és a hangulatfestés szintjén), amelyek között előkelő helyet foglalnak el a Habsburg-házzal kapcsolatosak. Már a mű kezdetekor megjelenik Mária Terézia mint bőkezű uralkodó, aki a cselekmény helyszínéül szolgáló Margitvárbán szállt meg annak idején.⁴ Ebből az apropóból az elbeszélő történeti eszmefuttatást bont ki, mely kizárólag a tárgy történeten és -kultúrán nyugszik, s mely kiérlelt formájában a világháború utáni lainzi Habsburg-novellákban tökéletesedik majd. Lainzba Hatvány Lajos hívja a világegés utáni évtizedben Krúdyt, aki a báró vendégszeretetét élvezve hasonló helyzetben érezhette magát, mint az 1913-as *Mákvirágok kertjének* „lézengő ritterei” Merseháznál.⁵ Hazaírt leveleiben Krúdy a „fejedelmi vendéglátás” mellett többször panaszkodik pénztelenségére, míg a világháború előtti regényben így ír a margitvári fogadtatásról: „Milfay Olivérnek valóban nem lehetett olyan kívánsága, amit *látszólag* ne teljesítettek volna.”⁶ A látszat és a *majdnem* varázslata, mely gyakorta öncsalás, a történelmi párhuzamok keresésében is jelentkezik. Milfay a szobaleány rozsdás hajtűjét Mária Terézia hagyományaként veszi számba, holott tisztában van a tárgy eredetével. Treszka álmodozásában a Habsburg uralkodónő további mitikus történeti szereppel gazdagodik: Szűz Mária alakja is fölmerül Mária Terézia és egy udvarhölgye kapcsán, akit szintén Teréznek hívtak, s így többszörös legendás történeti áttételen keresztül Treszka vélt ősanyjával, az uralkodónővel és – némileg – az égi királynővel kerül kapcsolatba. Mindez az ősök arcképeinek olyan galéria-szerű genealogikus megidézésével jár együtt, amely – profán értelemben bár, de – a *Valakit elvisz az ördög* Régensburger-házában is megtalálható.⁷

Merseházy Miklós birtokainak körülírhatatlan számosságával a „keleti” urak típusát képviseli, s e regényalakot a leginkább Alvinczi Eduárd történeteiben dolgozza ki Krúdy. Ugyanakkor Jókai magyar nábobjára, pontosabban magyar nábobjaira is emlékeztet, ahogy ezt az elbeszélő meg is jegyzi. Jókai alakjainak fölidézése a „zsenialitás” tulajdonságával párosul, ezáltal Merseházy zsenije azt az értelmezői távlatot kapja, melybe többek között Jókai Kárpáthyjai is belefoglalhatók,⁸ bár nem azonos típust képviselnek. Emellett a regény egyik mellékszereplője kapcsán Goncsarov *Oblomova* is megidéződik, s ez árnyalhatja a romantikus hangvételt. A cselekmény alapját a lecsúszott korhely kispapok megmentésének fantasztikus terve adja, mely majd a Szemere–Alvinczi regényekben bontakozik ki, míg a hiány szempontjából legjellemzőbb és legki-

⁴ KRÚDY Gyula, *Mákvirágok kertje* = Uő, *Regények és nagyobb elbeszélések*, V, Pozsony, Kalligram, 2007 (Összegyűjtött Művei, 9), 111.

⁵ KRÚDY Zsuzsa, *Apám. Szindbád*, Bp., Magvető, 1975, 145–149; *Krúdy világa*, gyűjtötte és írta TÓBIÁS Áron, Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964, 236–240.

⁶ KRÚDY, *Mákvirágok...*, i. m., 114. Kiemelés tőlem – K. Z.

⁷ Uő, *Etel király kincse: Regények*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 19, 100.

⁸ KRÚDY, *Mákvirágok...*, i. m., 117.

ábrándultabb kidolgozását *A tisztaeszlári Solymosi Eszterben* nyeri el. Jellemzően a kor talán legismertebb, de a Nyírségben mindenképpen kétes hírnevet magáénak tudható antiszemita, „Puczér” Mikecz József, több Krúdy-mű – így az említett – mellékszereplője a *Velszi herceg* című regényben is föltűnik mint a váci államfogház mustárkészítő lakója.⁹ Később Alvinczi nyírségi utazgatásainak idején újságíró a *Valakit elvisz az ördög* sörházi „tanácskozásán”,¹⁰ majd jellemzően kirekesztő, rasszista nézeteit terjeszti az *Etel király kincse* lapjain a Pestre érkezett szabolcsi kurthanemesek között. A *Mákvirágok* cselekményének háttérében Mária Terézia alakjával húzódik az osztrák–magyar múlt történelmére való folyamatos utalás, mely Krúdyra jellemzően a populáris regiszter profán-frivol, esetleg naivan mitizáló emlékezetét imitálja.¹¹ Mária Terézia alakja azonban nehezen nevezhető szövegszervező erőnek. Nem több, mint egy néha fölbukkanó halvány utalás, akárcsak a következő évben írt *A 42-ös mozsarak* esetében.¹² Hasonló szerepet kapnak a Habsburgok a *Jockey Club* leíró részében, amikor Pálmay Ilka művésznő margitszigeti otthonának kapcsán a József főherceg családjára tett folytatólagos utalások azt a környezetet mutatják be aprólékosan, melyben Krúdy is hosszabb ideig lakott.¹³ Ilyen még a Mária Teréziára vonatkozó megjegyzés a *Valakit elvisz az ördögben* a vörös postakocsi,¹⁴ később özvegy Régensburgerné kapcsán.

Szemere Miklós a történelmi valóságban is olyan legendás-különös személyiség volt, mint Krúdy műveiben.¹⁵ Ő köti össze a magyar kurthanemesség délibábos történeti képzeteit-mítoszait – melyek újra meg újra aktualizálódni szeretnének – a Habsburg-ház századfordulós történetét mitizáló, kollektívizálódó emlékezettel. Ebben a viszonyrendszerben a már említett látszatnak, trükknek, csalásnak fontos szerep jut. A zavarkeltő kétértelmű viselkedés formája Krúdy műveiben az alakmás, a helyettes, a Doppelgänger. Rudolf trónörökös dublőre, Bécs Rezső a *Jockey Clubban* fontos helyettesítő alakmás. Meg kell ugyanakkor említeni Vera Belousova elképzelését is, melyet *Aneignung des Habsburger-Mythos in der ungarischen Literatur am Beispiel der Romane Krúdy's* című tanulmányában fejt ki. Amellett, hogy behatóan foglalkozik a Rudolf trónörökös alakjához kapcsolt naiv legendák Krúdy általi földolgozásával, rámutat, hogy I. Ferenc Józsefnek is van Doppelgängere, s ez nem más, mint Szemere Miklós.¹⁶ A *Velszi herceg* Alvinczi Eduárdja „»haragban volt« Ferenc Józseffel”, mégpedig korántsem hazafias okok-

⁹ Uő, *Regények és nagyobb elbeszélések*, X, Pozsony, Kalligram, 2009 (Összegyűjtött Művei, 17), 402.

¹⁰ KRÚDY, *Etel...*, i. m., 53–55.

¹¹ „Magam is tisztetem a főhercegnőket, amíg fiatalok. Szent nevük van, és milyen pompásan alkusznaak Bécsben a Grabenen! Ezt a tulajdonságukat még Mária Teréziától örökölték, aki mindenekeelőtt jó gazdasszony volt.” KRÚDY, *Mákvirágok...*, i. m., 117.

¹² Uő, *Regények és nagyobb elbeszélések*, VI, Pozsony, Kalligram, 2007 (Összegyűjtött Művei, 10), 7–114.

¹³ Uő, *Regények és nagyobb elbeszélések*, XI, Pozsony, Kalligram, 2010 (Összegyűjtött Művei, 19), 60–64.

¹⁴ KRÚDY, *Etel...*, i. m., 37.

¹⁵ SZÖRENYI László, *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* = Uő, „Multaddal valamit kezdeni”, Bp., Magvető, 1989 (JAK Füzetek, 45), 222–229, különösen 224–225.

¹⁶ *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*, Hrsgg. Gertraud MARINELLI-KÖNIG, Nina PAVLOVA, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996, 359.

ból, mint a későbbi művek Szemeréi vagy Alvinczijai, akik a nemzet, illetve a nemzetalkotó hétszilvafások megmentésén fáradoznak. Egyszerűen politikai előmeneteli okokból.¹⁷ A császár és király személye csak nagyon ritkán érintkezik közvetlenül magyar nemzetével, úgy pedig szinte soha, hogy abból a találkozásból naiv mítosz, népszerű újsághír, pletyka, mesemondás keletkezhetne, habár ebből a naivan népszerű mitizálásból a császári korona alattvalóinak körében egyáltalán nincs hiány, erre Krúdy elbeszélői is utalnak.¹⁸ Egyik különösen kedves elképzelését, miszerint az uralkodónak a Burggal „szemközti” sörözőből hordták a sört és a virslit, beleírja a *Jockey Clubba* is. Az Extrablattról nem dönthető el a *Jockey Club* című regényben, hogy a bécsiek azért olvasásuk, mert ők képezik a lap természetes olvasóközönségét, vagy azért, mert az uralkodó is azt olvassa. Mindenesetre úgy tűnik: a Hofburgban mindenki ebből a sajtóorgánumból szerzi értesüléseit. A lap híresztelése hosszú távon hozzájárulhatnak a trónörökös tragédiájához, úgy tűnik: az uralkodó onnan szerzi fiára vonatkozó értesüléseit, ahogy a szobafogságát töltő Rudolf királyfi is a lapból értesül a külvilág eseményeiről. Kettejük viszonyára nem az apa–fiú, hanem a fölöttes–beosztott viszony jellemző. Rudolf szerint: „Utóvégre katonatiszt is vagyok, engedelmessé kell a Legfőbb Hadúrnak.”

Mintha az uralkodói jelenlétet pótolná Szemere–Alvinczi utaztatása vörös postakocsijával. Lovaival a politikai uralom helyett a pénz hatalmát és a pénz hatalmához kapcsolható fantasztikus vállalkozásokat képviseli.¹⁹ A *Velszi herceg*²⁰ Bimye az alakmás ősmintájának paródiája.²¹ Bimy alakmás *akar* lenni, de talán éppen humort keltő és néha botrányos igyekezete miatt nem lehet az. Nem velszi herceg, sem elűzött király, de még csak nem is költő. Bírja ugyan ideig-óráig Alvinczi Eduárd támogatását, de végül kiderül, hogy a nagyról saját terveihez használta föl a nagyravágyó ifjút. Az igazi (?) velszi herceg magyarországi kalandjai kapcsán Alvinczi említi Shakespeare *IV. és V. Henrikjének* hőstét, V. Henriket, párhuzamba állítva a kortárs hazai színjátszással.²² Az 1925-ös *Jockey Club* elején Rudolf trónörökös álmodozik arról, hogy neki is lehetne egy Falstaff-szerű korhely cimborája.²³ Később azonban *Az arany ember* című Jókai-regény fölülírja benne Shakespeare értelmezését és így vélekedik: „Én nem vagyok sem olyan hülye, mint a Shakespeare velszi hercege, de még olyan sem, mint Viktória császárnő ma élő trónörököse.”²⁴ Mindezzel együtt a *Velszi herceg* éppen úgy az osztrák–magyar század-

¹⁷ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 17, i. m., 383.

¹⁸ Uő *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 75.

¹⁹ Uő *Összegyűjtött művei*, 17, i. m., 397–400.

²⁰ Első megjelenése: Pesti Napló, 1924.

²¹ Bimy lehetséges modelljével és a modell kategóriáját illető fenntartásokkal kapcsolatban lásd FRIED István, *Szomjas Gusztáv hagyatéka: Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*, Bp., Új Palatinus, 2006, 234–235.

²² KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 17, i. m., 384.

²³ Uő *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 21. Falstaff szerepéről a Krúdy-művekben lásd FRIED, *Szomjas...*, i. m., 230–231.

²⁴ *Uo.*, 123.

forduló panteonjába illeszthető,²⁵ mint általában a postakocsi-regények vagy az olyan Habsburg tárgyú művek, mint a *Jockey Club*. Csakhogy ezúttal nem titkokról, trükkökről és cselekről van szó, hanem nyilvánvaló és kisszerű csalásokról. Fried István *Ki (a) velszi herceg? (Öntükröző személyiség-játékok Krúdy Gyulánál)* című tanulmányában lét és látszat, (ön)meghatározás és szerepjátszás szétválaszthatóságának ellehetetlenüléséről értekezik a *Velszi herceg* kapcsán, egyúttal föl hívja a figyelmet *A velszi herceg* című első közlésre, mely a későbbi kötetkiadásokhoz képest tartalmazott még egy fejezetet, mely amellet, hogy megkönnyíthetné a következő fejezet viszonyrendszereinek értelmezését, még inkább kérdésessé teszi a személyiség meghatározhatóságát, de a meghatározás jogosságát is.²⁶ A meghatározások kaotikusságának jellemző jelene Alvinczi bemutatkozása Bimynek: „Engem Alvinczi Eduárdnak hívnak. (Mindenki Eduárd ma éjszaka! – gondolta Bimyben egy vérhullám.)”²⁷ Később számára hasonlóan értelmezhetetlen helyzetbe kerül, mikor Alvinczitől „A kis Eduárd” nevet kapja. Ezután azonban magabiztosan szövi a hazugságot Josephine számára. Jellemzően nem *a* velszi herceg áll ábrándos álvilágának a középpontjában. Később kiderül, hogy számára a legfontosabb Eduárdnak lenni. Az Eduárd név mint jel (látszólag) fölold és megold minden ellentmondást, minden akadályt elhárít egészen a végső, fiaskóba torkolló hazugságig, melyet később a korabeli divat követésével kompenzál. Ebben a divatban szintén nagy szerepet játszik az állítólagos velszi herceg, követéséhez a(z anyagi) lehetőséget pedig a másik Eduárd, Alvinczi nyújtja, akinek segítségével Bimy nyer a lóversenyen.

Bimy nevetségesen kisszerűként is értelmezhető dublóri kísérletével szemben az említett Bécs Rezső története tragikus, csakhogy a korabeli Osztrák–Magyar Monarchia kedélyesen szórakozó-szórakoztató életének idilli megformálása miatt olyan hirtelen, rémképszerűen fordul át tragédiába a történet (a rémálom kulcsszerepet játszik ezen a ponton), mint *A magyar jakobinusok* történelmi regényében. Mindkét esetben Habsburg uralkodó áll a tragédia hátterében, ráadásul a *Jockey Clubban* közvetve bár, de mintha kétszer is utalás történe az 1848–49-es szabadságharcot követő Habsburg megtorlás bűnére. Először Erzsébet királyné osztja meg aggodalmát fiával arra vonatkozólag, hogy a jogtalanságot szenvedett magyarok bosszújától fél,²⁸ másodszor a végső útra készülődő Bécs Rezsőnek jutnak eszébe azok, „akiket a kivégzési helyre vezetnek, és emelt fővel mennek.” Jelentésszerű lehet, hogy a *Jockey Clubnak* is van *Az álkirályfi* című fejezete, akárcsak a *Velszi hercegnek*, ráadásul mindkét esetben a második fejezet az. Rezső azonban egyáltalán nem a szerencse kegyeltje, s ezt az elbeszélő éppúgy lakáskörülmé-

²⁵ Lásd a Rudolf trónörökös görgényi vadászatát megörökítő festményt Pilisy Róza szalonjában. KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 17, i. m., 365.

²⁶ FRIED, *Szonjas...*, i. m., 246–247, különösen a 29. jegyzet. Az értelmezhetetlen ellentmondások egyik izgalmas példája, amikor Josephine szóról szóra megismétli Róza intelmeit, s ezt Bimy az angyal és „az elkárhozott lélek” párhuzamaként értékeli. KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 17, i. m., 407. Megjegyzem, külön elemzés tárgyát képezhetnék akár az *Etel király kincse* kapcsán is Krúdy következetlenségei. Veronika kendőjében például magát Veronikát láthatná meg a kíváncsi vendég; KRÚDY, *Etel...*, i. m., 367. Dante pedig maga helyett valaki mást küldött alvilági utazásra; *uo.*, 374.

²⁷ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 17, i. m., 389.

²⁸ Uő *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 140.

nyeinek vázolásával mutatja, mint Bimy esetében. Mindenesetre alakmásként sokkal sikeresebb Rezső, mint Bimy, elegendő lehet a pesti színházban történt zajos ünneplésre utalni.²⁹ Ugyanakkor ő nem akar mindenáron *hasonlítani*: „Tehetek én arról, hogy olyan végzetesen hasonlítok a Gazdához?...” A Rudolf-regényből úgy tűnik, a trónörökös alteregó-választása – legalábbis kezdetben – nem volt tudatos. Később azonban legalábbis elgondolkodtatóak Rudolf szavai Vetsera Máriához: „Köszönöm, hogy Rezsőnek szólított, mert az az én magyar nevem. Így szólít a barátom, Jókai Mór is.” Elképzelhető, hogy nem a kisember akar híressé válni, hanem a királyfi vágyik a tisztességes polgári életre. A látszat, játék és többféleképpen értelmezhető értékvilág, illetve az esetleges értékvákuum³⁰ jelenlétére utalhat, hogy az álkirályfi első „nyilvános szereplése” a színházhoz kötődik. Az is figyelemre méltó, hogy éppen *A denevér* előadásán terjed el a *pletyka*, miszerint a trónörökös Színésznő szeretője után cipeli a ruháskosarat.³¹ Ennek következménye lesz, hogy a Rudolfról már életében keringő mendemondák – melyek legfontosabb részlete talán az volt, hogy egyszerre több helyszínen képes megjelenni az álruhás királyfi – a Doppelgänger szerepeltetésével kapnak magyarázatot. A Színésznő olyan ruhákba öltözteti Rezsőt, amilyeneket Rudolf szokott viselni, hogy fokozza a látszat sikerét, a csalást. A siker miatt tapsol, holott *neki* szoktak tapsolni.³² A kertjébe küldi „rejtőzni” Rezsőt, ahol a járókelők „véletlenül” megleshetik őt: „A titkár ült mozdulatlanul az orgonabokor mögött, mint valami viaszbaba egy ruhakereskedés kirakatában.” *A Jockey Club* írásakor már működhetett az alakmás szerepkörének az emlékezetben való rögzítésre vonatkozó funkciója is, így az elbeszélő emlékező kiszólásai segíthetik látszat, valóság és emlékezet egymásra olvashatóságát. Pesti kiküldetése alkalmával (Bratfisch, a fiákeres már fölkészítette, hogy a jóindulatú pesti emberek mindent elhisznek, amit a bécsiek hazudnak nekik) Bécs Rezsőt is rabul ejti hosszabb-rövidebb időre az általa keltett látszat: Stefániát látja a pesti szöke nőkben. Mintha ez az epizód előlegezné későbbi reménytelen szerelmét Vetsera Mária iránt. Ez a szerelem nem a tárgyával köti össze szorosán alanyát, hanem azzal, akit helyettesít. Így válik egyre inkább Rudolffá, nemcsak külsejében, hanem sorsában is. Elgondolkodtató, hogy életét egy Bécs környéki elmeegógyintézetben végzi (talán éppen Döblingben?). Az utolsó előtti fejezetből ugyanis tudható, hogy ekkortájt fiának is elzárást (Olmützben) rendelt el az uralkodó. A hétköznapok kézzelfogható valóságát szinte nem is érinti Pesten, hiszen Pilis Rózának Újvilág utcai házában kvártélyozzák el, melyről köztudomású, hogy rendhagyó vendégekről és vendégségekről ismert. Rezső doppelgänger szereplései nagyjából színházi előadásokon zajlanak, a legjelentősebb (midőn Pálmay Ilka elájul a megtiszteltetéstől, hogy a „krónprinc” inkognitóban figyeli őt a nézőtérrel) *A denevér* pesti előadásán. Ugyancsak *A denevér* keringője csendül föl Ilkánál, a szerenád alkalmával. Ifjabb

²⁹ „A trónörökös! – kiáltozzák egymás felé buzdítólag.” *Uo.*, 58.

³⁰ Ezzel kapcsolatban lásd FRIED, *Szonjas...*, i. m., 218–219.

³¹ KRÚDY *Össze gyűjtött művei*, 19, i. m., 39. Valóság és művészet együtt-látatására példa, hogy a Froscht alakító színész szintén részeges, mintha az élet és a látszat egyesülne.

³² A látszat fontossága Rezső következő úrnőjére, a Költőnőre is jellemző, aki „Kitartóan harmincesztendő asszony volt.”

Johann Strauss vígoperája, mely sorozatos tévedésekre, rejtőzködéssre, titkolózásra és megtévesztésre épül, s központi jelenete egy maszkabál, jelképe vagy vezérmotívuma is lehetne a regénynek, ha a tragikus vég nem kódolódná mélyen a szövegben. A nyelvi megformáltság szintjén erre a kódolásra példa a visszatérő mondat, mely a nyár szépségeit dicsérve szinte mellékesen fűzi mondandójába az uralkodót. Az ismétlés hatására azonban a két – látszólag független – közlésegyeségből összetett mondat fenyegető kijelentéssé válik: „Ferenc József Ischlben volt, és Bécsben nyár volt.” Ezt a fenyegetést váltja valóra a trónörökös összeütközése a birodalom atyjával, melyet ő sikerként könyvel el, holott neki kellene a legjobban tudnia, hogy az egyenes beszéd kudarcra van ítélve abban az országban, amelyet az operett látszatvilága kormányoz. Wolfgang Kraus az Osztrák–Magyar Monarchia kései békekorszakának Bécsét folyamatos, nyíltszíni színházi előadásként értelmezi, melynek fő szervezője Hans Makart volt. „Bécsben mind a mai napig él az a [...] hagyomány, amely játékot csinál az életből és összekeveri a játékot a valósággal. [...] Már a [...] múlt század végén is Ausztria-szerte érezhető volt, hogy megpróbálják színpadi játékká változtatni a valóságot. [...] Korántsem véletlen, hogy Sigmund Freud *Álomfejtése* Bécsben íródott. Itt különösen hasznos [...] volt az álmok és az élet összefüggését vizsgálni.”³³ Megjegyzem, Erzsébet királyné a látszattal ellenkező oldalról jellemzi urát, amikor a tökéletes pontosság és önuralom tulajdonságaival magyarázza fiának atyja megközelíthetlenségét.³⁴

Megtévesztés, öncsalás a bécsi Színésznő romantikus története Rudolf királyfival kötött titkos esküvőjéről, melynek háttérében zsidó rituálé sejtethető, ami ezúttal a Színésznő ellenségeinek köszönhetően a nevetségessé válást és a hamisságot jelzi. A látszatot nem minden esetben tudat alatt választó magatartás a századforduló populáris kultúrájának giccses főhangoktól nem mentes, érzelgős műfajának, a magyar nótának segítségével értelmeződik: a Radics Béla primás által játszott nótákban a Színésznő királyfi „férjének” és „anyósának” kedvenceit ismeri föl, hiszen a Monarchia népeinek közvélekedése szerint a koronás főknék éppúgy megvannak a kedvenc nótáik, mint az egyszerű állampolgároknak. A legveszélyesebb és egyben legsikeresebb helycserére fantasztikus módon a Burgban kerül sor Rudolf és Rezső között, s utóbbi olyan sikeresen játssza szerepét, hogy még egy császári unokanővérrel is sikerül titkos éjszakai találkát nyélbe ütnie. Ebben a helycserében kerül először rövid időre Rezső birtokába az aranygyapjú, amely más Habsburg tárgyú Krúdy írásműnek fontos kelléke.³⁵ A rendjel második átadását jelezheti előre ez a mozzanat. Másodsorra nem csínyt jelképez az aranygyapjú átruházása, hanem végső döntést szentesítene. Az aranygyapjú hiánya lesz az oka az uralkodó haragjának, mely Olmützbe záratná a királyfit.³⁶ Rudolf álrühás kalandjai azt a közhelyes

³³ Wolfgang KRAUS, *Kultúra és hatalom: A vágyak átváltozása*, ford. RÉVAI Gábor, SZABÓ Veronika, Bp., Európa, 1993, 63–64.

³⁴ KRÚDY Összegyűjtött művei, 19, i. m., 138.

³⁵ Uo., 98; KRÚDY Gyula, *Aranygyapjú: Egy mesebeli kártyázás hiteles története*; Uő, *A XIX. század vizitkártyái*, Bp., Szépirodalmi, 1986; Uő, *Királyregények*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 58–62; Uő, *Egy krónikás könyvből: Portrészorozatok, emlékezések*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 314–321.

³⁶ KRÚDY Összegyűjtött művei, 19, i. m., 142.

megállapítást is idézhetik, melyre Krúdy több művében többször utalt, s főként a Habsburgokkal kapcsolatban: az udvar árnyékában élő kisemberek boldogabbak, mint az uralkodók és családjuk, nekik többet szabad az életből. A helycsere hasonlítható az *Ezerégyéjszaka* meséi közül ahhoz, melyben Hárún ar-Rasíd és Abu'l-Hasszán cserélnék helyet a kalifa tréfája okán.³⁷ A mesei cselekmény ugyanakkor operettlibrettókat idézhet, meg *A denevér* sokszoros szerepcseréit.

A külsőségek (öltözködés, evési-ivási, dohányzási szokások³⁸) folyamatos, bennfentesnek látszani akaró számbavétele jellemzi az elbeszélésnek azt a rétegét, melyen a cselekmény aktivizálódik. Ezen a szinten azonban szinte semmi lényeges nem történik. A megörökítésre érdemes események a háttérben, de még inkább zárt ajtók mögött zajlanak, s a cselekmény közvetlen alakítóinak csak másodlagos információi lehetnek róluk, illetve hallgatóság, leskelődés, de legfőképpen a találgatás és az álmodozás útján értesülnek a történésekről. Ez azonban azt is jelenti, hogy a „megörökítésre érdemes események” szereplői belenyugodtak már abba, hogy a sorsnak, saját sorsuknak nem lehetnek alakítói, ahogy a Krúdy-hősök kapcsán erről Szauder József értekezik.³⁹ Ez a resignáció nagyrészt abból származtatható Szauder szerint, hogy a hősök a múlt emlékvilágába rögzítették jelenüket. „Alvinczi is abból él, amit megmenthetett az elmúló időből, amit tárgyiasan megrögzíthetett.” Alvinczi „ördög”-ként mutatkozik a *Velszi herceg* lapjain, mikor először találkozik vele az olvasó az Újvilág utcai házban, mely jellemző módon a Szemere–Alvinczi regények elbeszélői terében mindig az „Arany Sas” fogadóval közös értelmezői rendszerben mutatkozik.⁴⁰ Ez az a fogadó, ahol Alvinczi–Szemere szívesen tartózkodik, s ugyancsak ez az a hely, melyet „Traktárovics” Szabolcs vezérnek és seregének lakóhelyül jelöl ki az *Etel király kincsében*,⁴¹ mivel ő maga is szívesen tartózkodik itt. Az „Arany Sas”-ban élheti át Alvinczi–Szemere a folyamatba tétetett megállt idő élményét, azt az illúziót, amely talán az Osztrák–Magyar Monarchia egyik alapvető léttapasztalata volt. A fogadó a fejlődő Pesten van ugyan, de falain belül megállt az idő, mintegy Krúdy buddhista tanulmányait idéző köztes létben várakozva léteznek Szabolcs vezér és vitézei.

Félelmetesnek tűnő, kifürkészhetetlen és ellentmondásos szokásai és viselkedése miatt Alvinczi nevezhető ördöginek, például azon tulajdonsága miatt, mely a *Velszi hercegben* még csupán Gogol *Holt lelkek* című regényének cselekményére utaló⁴² hóbortként említődik: adósságokat vesz. Valójában, ahogy Bimy előtt reggeli-délelőtti toalettjét előadja (eljátssza), inkább egy hóbortos-„zseniális” Jókai-hősre hasonlít, akárcsak Mer-

³⁷ A történet tudtommal az újabban kanonikusnak tekintett *Ezerégyéjszaka*-korpuszban nem található, de van olyan gyermekek számára átdolgozott változat, melyben szerepel, s Krúdy talán olvashatta ezt.

³⁸ SZÖRÉNYI, *i. m.*, 420; KRÚDY, *Az utolsó gavallér*, *i. m.*, 351–352.

³⁹ SZAUDER József, *Krúdy-hősök* = SZAUDER, *i. m.*, 16–17.

⁴⁰ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 17, *i. m.*, 362, 381.

⁴¹ KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 330–331.

⁴² *Az álköltő* című fejezet Bernula ispánjáról megtudható, hogy „ősei orosz regényekben szolgáltak.” KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 17, *i. m.*, 412. Az orosz irodalomra való újabb utalás mellett az is fontos lehet, hogy Bernula személye ilyenformán valamely szövegbelső lehetséges világ részesévé válhat.

seházy, a *Mákvirágok...* kertésze. Később egy saját 1910-es novellájára, *A zöld vadászra*⁴³ (ezzel együtt Jósika Miklós azonos című művére is) utalva a zöld vadászhoz hasonlítja Alvinczit.⁴⁴ Ahhoz a zöld vadászhoz, aki Mátyás király volt inkognitóban a hagyomány szerint. Kapcsolódhat tehát Alvinczihez a királyi hatalom szimbolikája, de csak az inkognitóval, a rejtőzködéssel és főleg az álarccal, álruhával kapcsolva. Bimy első „találkozása” Alvinczivel egyoldalú, Bimy voyeurként lesi és hallgatja Alvinczi és Róza beszélgetését, bár „Traktárovics” magatartását is jellemzi olykor a kémkedés (amikor Josephine és Bimy kettősét lepi meg kétszer is). A regényalakok nem azonosíthatók főszereplőkkel, főhősökkel. A *Velszi herceg* esetében még azt is meg lehet kockáztatni, hogy „hősök nélküli regény”, mint a *Vanity Fair*.⁴⁵ Ha vannak is hősei egyéb Szemere–Alvinczi regényeknek (*Jockey Club*, *Valakit elvisz az ördög*), azok a hősök nem a középpontban állnak, hanem a periférián rejtőzködnek, titokban találkoznak egymással, míg a narrátorok, a mellékszereplők a középpontban leskelődnek, hallgatóznak. Rudolf trónörökös tétlenségre van kárhozthatva, midőn az atyai szigor miatt soros szobafogságát tölti a *Jockey Club* nyitányában is, ahol – jellemzően – a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt dobol az udvar idegein.⁴⁶ Úgy érzi: őseinek árnyai lépten-nyomon felelősségre akarják vonni azért, mert nem illeszkedik a hely szelleméhez.

Rezső a pesti színházban léthelyzeténél fogva – néző – azt a szerepet kapja, hogy az elsötétített nézőtérről figyelje a színészeket, mint mindenki más. Ehelyett őt kezdik el figyelni, pontosabban azt, hogy félig-meddig *rejtőzködve, titokban figyel*. Szemere Miklós Casino-beli vacsoráját Bratfischsel és Rezsővel együtt az olvasó is kívülről követheti csupán nyomon. Hangok és különböző értesülések szűrődnek ki a Casinóból, étel-ital- és szivarmaradékot szolgáltatnak *bentről a kint* várakozóknak – kint és bent jelentésszerű helyzetéből nemcsak urak és szolgák határozódnak meg, hanem a valódi és az álkirályfi személye is. Nemcsak az olvasó és a „főszereplők” figyelnek, a Monarchia detektívjei is jelen vannak a háttérben, akik Rudolfot figyelik, bár a *Ferenc József barátnője* című novellából az is kiderül, hogy magát az uralkodót is megfigyelte saját titkosrendőrsége.⁴⁷ Rezső leskelődése által leszünk tanúi annak a meghitt pillanatnak is, mikor Rudolf Pálmay Ilka kérésére kaszál a Margitszigeten.⁴⁸ Az álkirályfi a Nemzeti Casinóban Ilkával történt malórról úgy szerez tudomást, hogy Bratfisch számol be róla másodkézből szerzett információk alapján, melyekben megint csak fontos szerephez jut a töredékesség (például az étrend kapcsán), valamint a sejtetés és a körülírás. A kémkedés, leskelődés és másodkézi információk fölhasználása az elbeszélői technikát is tematizálhatja.⁴⁹

⁴³ KRÚDY Gyula, *Rákóczi harangja*, Bp., Móra, 1975, 46–51.

⁴⁴ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 17, i. m., 410.

⁴⁵ Fried István a postakocsi-regények ciklikussága kapcsán Balzac *Emberi színjátékát* említi. FRIED, *Szomjas...*, i. m., 216.

⁴⁶ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 19–20.

⁴⁷ KRÚDY, *A XIX. század...*, i. m., 39–43.

⁴⁸ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 77–78.

⁴⁹ FRIED, *Szomjas...*, i. m., 167.

Rudolf királyfi írásra adja a fejét, mégpedig olyasmire, amit az elbeszélő szépírásként értékel. Arról a vállalkozásról – *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* – van szó, amelyet valójában maga Rudolf trónörökös indított el, szervezett és tartott kézben rövid élete folyamán. A regényben Jókai Mór az, aki szerkesztőként segítőtje lehet Rudolfnak,⁵⁰ sőt tőle vár írásaiért honoráriumot, mellyel majd Vetserákat segítheti. Ennek megfelelően lesz írásából széppróza, holott *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* olvasván láthatjuk, hogy a trónörökös saját munkái előszavak, illetve inkább földrajztudományi jelentőségű útleírások, semmint szépirodalmi művek.⁵¹ Ugyanakkor ismertek Erzsébet királyné műkedvelő költeményei. Krúdy regényében a királyné saját regényes-romantikus természetét látja fiában öröklődni,⁵² s ez aggodalommal tölti el az anyát. A regény Rudolf királyfija számára kiemelten fontos a művészeti tevékenység. Megkockáztatom: írása sokban összehasonlítható Márai Sándor Szindbádjának írásával a *Szindbád hazamegyéből*.⁵³ Mindketten délben írnak, mindketten pénzt szeretnének keresni az irodalommal, mindketten lila tintával írnak, áhítatosan, az írás iránti alázattal. De ami a legfontosabb: mindketten a Duna vidékéről írnak, az Osztrák–Magyar Monarchiáról (bár Márai Szindbádjánál inkább magyar tájak dominálnak, s Krúdy Rudolfjának tájleírásába kevésbé tekinthetünk bele, mint a Márai-regény központi mozzanataként majd’ harminclapos látomásba.) A *Jockey Club* írásaktusa mindazonáltal szövegbe szerkesztettsége által jelentős mértékben különbözik is Márai regényétől. A patetikus alkotói folyamatot (Rudolf Vetsera Máriának és Máriáért ír, róla ábrándozik)⁵⁴ ellenpontozza az azt szorososan követő szöveg: Bauernhuberné, a furdető asszony monológja, mely a pletyka ősfarmájaként kérdőjelezi meg az előző retorika eredményeit. Ezzel együtt az özvegy Vetsera báróné apologetikusnak szánt folytatásos regénye az Extrablattban a szépírói tevékenység paródiájaként értelmeződhet. Ugyanakkor ötletet ad a trónörökösnek: neki is védőíratra lenne szüksége. Atyja vagy az utókor, esetleg jelenkora birodalmi nyilvánossága előtt? Találgatásra az apológia formája adhat okot, mivel Rudolf is regényes védelmet óhajtott. Azt szeretné, ha Jókai Mór írná meg regényét. Az irodalomtörténetből tudható, hogy ez nem teljesült, de Jókai több apró képből örökölte meg „Rezsó” királyfit.⁵⁵ Szőrényi László arról is beszámol, hogy az 1897-es *Rudolf-Emlék-Albumba* írott *Rudolf trónörököséről* című szövegében Jókai politikai indítékokat ad a királyfi öngyilkosságának.⁵⁶ A *Jockey Clubban* a magyar író az uralkodói haragtól félvén nem hajtja végre a trónörökös kérését.⁵⁷ A pletyka a leskelődés, hallgatóság útján szerzett információ áramlásának eredeti csatornája, s talán így válik értelmezhetővé a regény címe is: valóság(ok) és látszat keverékéből leszűrt tapasztalat(ok) alapján épül föl a mű szereplő-

⁵⁰ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 20.

⁵¹ Ilyenek voltak a *Bécs és környéke*, *A Bécsi erdő*, *A dunai ligetek Bécestől a magyar határig* című részek, valamint a trónörökös jegyzeteinek nyomán készült *Beregmege* (igy!) című fejezet.

⁵² KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 137–138.

⁵³ MÁRAI Sándor, *Szindbád hazamegye*, Bp., Akadémiai–Helikon, 1992, 59–88.

⁵⁴ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 33–34.

⁵⁵ *Az Életemből és az Útleírások* kötetek tartalmazzák a trónörökösrel kapcsolatos szövegeket.

⁵⁶ SZŐRÉNYI, i. m., 292.

⁵⁷ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 141.

inek többféle alternatív világa. A Jockey Club tagjainak is megvan az elképzelése a történetekről, s bár ez a valóságsezmens nem azonosítható a regény lehetséges világával, a Club tagjainak jellemrajzából sok mindent megmutat, még többet sejtet. A regény nyitányában olvasható írói vállalkozással párhuzamba állítható a végkifejletben kibontakozó, majd egyre fölerősödő olvasói tevékenység, melynek kapcsán ismét fölbukkan az ábránd: Rudolf a trónról lemondva íróként keresi meg a kenyeret Mária és a maga számára. Az írás fenséges voltával kapcsolatos kritikaként azonban nemcsak Bauernhuberné „retorikája” olvasható. Megjegyzendő még, hogy az uralkodó is ír, az ő írása azonban praktikus: a törvénykezéssel és az államvezetéssel kapcsolatos, valamint a hatalom gyakorlásának olyan utasításos eseteivel, melyek közül a regényben a parancs a legjellemzőbb, mely fiának Olmützbe való záratására vonatkozik. A Költőné épp olyan vaníliaszínű papírra ír lila tintával, mint a királyfi, ráadásul az álmait írja le, Bécs Rezső álomfejtő segítségével. Az elbeszélő érzékelteti: ennek a babonás tevékenységnek esztétikai értéke csekély. Az aktív cselekvésként is fölfogható írással szemben Rudolfra (és Rezsőre is) sokkal jellemzőbb a passzív olvasói tevékenység, mely az értelmezésben aktivizálódhat. A királyfi olvasása kifejezetten szerzőhöz kötött: Jókai Mór műveiről, különösképpen *Az arany emberről* van szó. Ez a jelenség Krúdy egyéb műveiben is fontos jelölő pozícióban van, s különösen igaz ez az éppen vizsgált szövegcsoportra.

A Krúdy-művek szépirodalmi utaláshálója, s ebben Jókai Mór műveinek kitüntetett szerepe közismert.⁵⁸ Különösen gyümölcsöző lehet ezen a témakörön belül *Az arany ember* olvasásának elbeszélését figyelembe venni, mely Krúdy hőseinek legfontosabb Jókai-olvasmánya,⁵⁹ ahogy Nagy Miklós *Krúdy és Jókai* című tanulmányának tanúsága szerint a gimnazista Krúdynak is az volt a *Kárpáthy Zoltán* mellett.⁶⁰ *Mézeskalács* című 1916-os cikkében *Az arany ember* kapcsán ír arról Krúdy, hogy Jókai mítoszteremtése valójában a 19. század magyar történelmi valóságában, „realizmusában” gyökerezett, persze Jókai műveiben idealizálta (így!) a Krúdy által reálisként fölfogott alakokat.⁶¹ Egy évvel később a *Bukfencben* már *Az arany ember* olvasása valósul meg, amely a szereplők értelmezői aktusát helyezi előtérbe.⁶² Ezek az értelmezések egyrészt vágykivetülések, mint a *Bukfenc* esetében (ebből a szempontból a legpontosabban a *Búcsú Senkiszigetétől* című cikk fogalmaz, melyben intézményessé válik az aranyemberek turizmusa

⁵⁸ Krúdy olvasmányélményei irodalmi fölhasználásának relatív szerepéről Fried István ír *Krúdy-olvasás* című tanulmányában; FRIED, *Szomjas...*, i. m., 34.

⁵⁹ A *Blaháné meséi* című Krúdy-szöveg szerint állítólag Balatonfüreden írta ezt a regényt Jókai, a *Jókai barátja, a boldogtalan Rudolf királyfi* című munkában (mely a *Jockey Club* vázlataként is olvasható) viszont a Habsburg trónörökös Budapestre látogatván éppen azt szeretné meglesni, ahogy az említett mű íródik. KRÚDY, *A XIX. század...*, i. m., 252, 50.

⁶⁰ NAGY Miklós, *Krúdy és Jókai*, It, 1970, 112–120.

⁶¹ KRÚDY Gyula, *Magyar tükrök*, Bp., Szépirodalmi, 1984, 298. Hasonlóan értékeli Jókait *A magános ember naplója* című, Tompa Mihályról szóló cikkében; UŐ, *Irodalmi kalendárium: Írói arcképek*, Bp., Szépirodalmi, 1989, 109.

⁶² UŐ, *Regények és nagyobb elbeszélések*, VI, Pozsony, Kalligram, 2007 (Összegyűjtött Művei, 10), 433–434, 443. Ezzel kapcsolatban lásd NAGY Miklós, i. m., 112.

Senki szigeteire),⁶³ másrészt olyan cselekménytípusok, melyek közvetlenül avatkoznak bele a történet bonyolításába. A Habsburg tárgyú és a régi Magyarország megmentésével kapcsolatos szövegekben az utóbbiról van szó. A régi Magyarország megmentése esetében a kifejezés mindkét tagja hangsúlyos, s ez az a kapcsolat, amely végzetessé válik: a „régí” magával rántja az enyészetbe a „Magyarországot”. Legkíméletlenebb objektivitással *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* antiszemita heccbe rángatott nyíri kurtanemesek esetében mutatkozik ez meg. A Jókai (pontosabban *Az arany ember*) -olvasás szempontjából tanulságos Ónody Géza és Vay György beszélgetése. A regény a tiszai tutajosok kapcsán merül föl mint olyan alkotás, amely még az író remekei közé tartozik. De az értékítélet, mely szétválasztja Jókai jelentős alkotásait a „felejtésre méltóktól”, nem esztétikai – mint ahogy *Az arany emberrel* kapcsolatos pozitív vélemények is inkább az udvarlás és a társasági élet okán születnek –, hanem primitíven politizáló.⁶⁴ Hasonló értelemben használja Jókaira regénysikerének címét meghatározásként a *Ha ma élne Jókai* című 1929-es cikk, mely jelenkorának keserű kritikája, éppen abból a szemszögből, hogy az (olvasó)közönség által annyira tisztelt Jókai hús-vér valójában nem lenne szalonképes a világháború utáni Magyarország művelődéspolitikája számára.⁶⁵ Az igazsághoz azonban közelebb állhat a megállapítás, mely szerint Jókai már életében sem élvezhette műveinek értően elemző kritikáját.⁶⁶

Az arany ember olvasása-értelmezése a *Jockey Club* és a *Valakit elvisz az ördög* című regényekben válik különösen fontossá. Fried István *Kit visz el az ördög? (Egy Krúdy-regény fordított világa)* című tanulmányában *Az arany ember* olvasási stratégiáit elemzi. A regény könyvtáros mellékszereplője Jókai-persziflázst ad elő, melyben Fried István elemzése a népszerű bűnügyi lektűrök értelmezői magatartásának eredményét látja,⁶⁷ jómagam emellett a primitív paródia lehetőségét is fontosnak tartanám, annál is inkább, mert így könnyen Jókai-kritikává is válhat a könyvtáros egyéni értelmezése, olyan kritikává, melyet például *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* Vay Györgye vagy Ónody Gézája fogalmazhatott volna meg. Ezáltal a kritika visszafordul, s megformáltságával, értelmezői üzenetével annak az olvasói rétegnek a kritikájává válik, aki a Fried István által említett lektűr felől közelít. Ebből a szempontból példa értékűen kétértelmű a telekkönyvvezető megjegyzése, melyből nem derül ki, hogy a regény szó birtokos jelzője a főszereplő Tímár Mihályra vagy az író Jókai Móra vonatkozik-e: „Nem érdemes az ilyen többszörös rablógyilkosnak a regényét olvasni.”⁶⁸ További adalékul szolgálhat, hogy míg dolgo-

⁶³ KRÚDY, *Irodalmi kalendárium, i. m.*, 155–158. Fried István ezzel az olvasói magatartással kapcsolatban fölhívja a figyelmet az élet és az irodalom egymásba játszhatóságára, arra, hogy „az irodalom a személyes lét egyik tényezője lesz.” FRIED, *Szomjas... , i. m.*, 294–295.

⁶⁴ KRÚDY Gyula, *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*, Bp., Magvető, 2003, 270–271.

⁶⁵ Uő, *Irodalmi kalendárium, i. m.*, 169–171. Ezzel kapcsolatban Fried István írt megfontolandóan *A „való” és az „igaz” között és A Jókai-befogadás állomásai és dichotómiái* című Jókai-tanulmányaiban: Uő, *Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*, Bp., Ister, 2003, 58, 187–188.

⁶⁶ FRIED, *Öreg Jókai... , i. m.*, 170.

⁶⁷ FRIED, *Szomjas... , i. m.*, 292–295.

⁶⁸ KRÚDY, *Etel... , i. m.*, 19.

zatom elején a zseni kategóriáját alkalmaztam (Krúdy meghatározását átvéve) mindazokra a különleges, valamit kereső-kutató hősökre, akik Jókai regényeiben is megtalálhatóak, addig Tinódi a „bolond” szóval illeti őket. Jókai életművét nemcsak társadalompolitikai szempontból érték elhamarkodott bírálatok. *A korszerű romantikus* című tanulmányában Fried István rámutat: Jókai egyszerűen más (angol, francia) iskolákra is figyelt életművének későbbi szakaszában, olyan prózapoétikai folyamatokra, melyek nem bizonyosan állottak a kortárs kritika figyelmének homlokterében.⁶⁹ Fried István a Krúdy-regény ifjú hölgyeinek *Az arany ember*-olvasását is vizsgálja, mely mintha válasz lehetne a telekkönyvvezető és a könyvtáros értelmezésére, azonban kiderül, hogy ugyanolyan vágyteljesítő olvasásról van ezúttal is szó,⁷⁰ mint a *Bukfenc* Gyöngyvirágjának esetében. Fried István fölteszi a kérdést: milyen továbbgondolásra alkalmas jelentése lehet Tinódi Jókai-értelmezésének a *Valakit elvisz az ördög* szerkezetét tekintve? Lehetségesnek tartja, hogy Krúdy értelmezői-értékelői aránypárokhoz hozott létre, melyek saját regényciklusának, a postakocsi-regényeknek – melyeket Balzac *Emberi színjátékához* hasonlíthatóan erkölcs- és társadalomtörténeti tanulmányokként is olvashatóknak tart Fried⁷¹ – értelmezését gazdagíthatják. Az eszmefuttatás lezárásául álljon itt még egy adalék a Jókai-olvasásról. Márai Sándor Szindbádja, akit némelyek Krúdy Gyulával szoktak azonosítani, Fried István értelmezésében mielőtt fölszállna arra a bizonyos postakocsira, utolsó aktusként olvas.⁷² Természetesen Jókait olvas, akit Krúdy nemzedéke, Csáth Géza vagy Cholnoky Viktor fedez föl újra, látja meg benne a mindig-korszerűt.⁷³ Ezzel a tettel válik teljessé az a befogadás, mely olvasást és írást egyaránt esztétikai tettként értelmez, pontosabban az alkotást a teremtett világok tovább-éltetésében – tovább-gondolásában is képes meglátni.⁷⁴

A *Jockey Club* című regényben Rudolf trónörökös és dublóre, Bécs Rezső olvassák *Az arany embert*. Mindkettejük számára az elvárás lehetőségeként fogalmazódik meg, hogy Vetsera Mária is olvassa a művet, Bécs Rezső azonban akarva-akaratlanul ez ellen dolgozik: „elmeséli” Máriának a regény történetét, így annak kihunyhat érdeklődése a szöveg iránt. Mária úgy gondolja, hogy egy ekkora horderejű történet elmeséléséhez megfelelő körülményeket kell teremteni, Rezső azonban megnyugtatja ennek ellenkezőjéről és az elbeszélő véleménye szerint megfelelő módon adja elő Jókai regényét emlékezetből mesélve: „Jóízűen, hűségesen, cifrázva beszélt, mint egy romantikus fiatalemberhez illik.”⁷⁵ Az olvasónak kétségei támadhatnak Rezső előadásának szorosan szövegkövető voltát illetően, és nemcsak a „hűségesen” és a „cifrázva” szavak együttes használata miatt. A mesélő ugyanis személyesen érintve érzi magát a történetben, és hallgatója

⁶⁹ FRIED, *Öreg Jókai...*, i. m., 7–8.

⁷⁰ FRIED, *Szomjas...*, i. m., 295–296.

⁷¹ KRAUS, i. m., 216.

⁷² FRIED István, „...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba” (*Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról*), Bp., Enciklopédia, 1998, 59–61.

⁷³ FRIED, *Öreg Jókai...*, i. m., 59–61.

⁷⁴ A Jókai–Krúdy–Márai hatás Szindbádhoz is köthető ezeregyéjszakai szimbólumrendszerével kapcsolatban lásd még *uo.*, 124.

⁷⁵ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 19, i. m., 125–126.

is inkább azonosulni szeretne *Az arany ember* Noémijével, mintsem a regény értelmét kutatná. Rudolf saját cselekedeteit és terveit szeretné igazolni *Az arany emberrel*, ezért (is) próbálja elmagyarázni Máriának – aki egyébként szívesen és sok regényt olvas –, hogy miképp keletkeznek a szépirodalmi szövegek, mi az írás természete. Tímár Mihály sorsát sajátjaként ismerteti szerelme előtt Rudolf, együvé látva életet és irodalmat. Csak-hogy Tímár sorsa mégiscsak értelmezhető mitikusan tragikusként, ahogy Eisemann György írja *Midas és a századforduló* című tanulmányában: „»Modern Midas«, ahogy egy angol kiadás nevezi Tímárt, már elhatározta magát az öngyilkosságra. De a korszak egészét tekintve, e hőstípus általában nem tud túllépni saját pusztító létformája határain és törvényein, tévedése súlyának felismerése után sem. Gyöz Silénos, és nincs többé menekülés a »szörnyű Semmisség elől«”.⁷⁶ Fölsejlik *Az arany ember* sikerének közvetlen oka: Tímár Mihály két egymást kizáró karriert fut be egyszerre, a lehetetlent valósítja meg. Megjegyzem, Nagy Miklós említett tanulmányában nem az egymást kizáró kölcsönösségre, inkább a két karrier-típus közötti választásra helyezi a súlyt, ilyen módon egyezéseket mutatva ki a mikrovilág idilljébe forduló Jókai- és Krúdy-hősök és íróik történelmi-politikai kiábrándultsága között: Jókai a Schmerling-kortól, Krúdy a világháborútól fordul el.⁷⁷ A vágyott lehetetlent hívja Georges Bataille Kafkáról írott tanulmányában szuverenitásnak. Ez a szuverenitás pedig akár a trónörökös önként vállalt halálát is megmagyarázhatja.⁷⁸

Rudolf aktív atyja, az uralkodó, a hivatalnok tökéletes alakjaként adomák, anekdoták hőse lett, ő nemcsak népeinek atyja, hanem birodalmának első szolgálója is. Cselekvése *szolgálat*. A trónörökös által elkövetett kettős gyilkosságban pedig elég világosan körvonalazható a gyönyör jelenléte, ráadásul a gyönyör által a lét megszakítottasága folyamatosá tételének a vágyáé, mely Bataille *Az erotika* című munkájának egyik alapvető fölismerése.⁷⁹ Rudolfhoz hasonlóan irodalmi kíváncsiság hajthatja Szemerét az *Etel király kincsében*, midőn a vesztes kincskereső vállalkozás lezárultával még mindig valamely tanulságot, eredményt hajszolva megbízza Pilisy Rózát, hogy ő csikarja ki Szabolcs vezérből az elbeszélés hagyományos (századfordulós) értelmezésének valamely változatát.⁸⁰ Mintha az események regénybe foglalása elégítené ki Szemerét, s ezért a vallomásos elbeszélői formák (melyek a regény műfajához tartozóként is értelmezhetőek) iránt kifejezetten érdeklődne.

Érdekes filológiai anomáliát eredményez Krúdy egyik ötlete Rudolf *Az arany ember*-értelmezésével kapcsolatban. Egy alkalommal arról számol be Máriának: tudja, hogy a Senki szigete nem az az idilli romantikus környezet, amilyennek Jókai lefestette, mivel ő járt ott, és látta a csempészeket és a nyomort. Ezeket az úti élményeit meg is írta Jókainak *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* megfelelő kötetébe.⁸¹ Rudolf

⁷⁶ EISEMANN György, *Végidő és katarzis*, Eger, Orpheusz, 1991, 122–123.

⁷⁷ NAGY Miklós, *i. m.*, 119.

⁷⁸ Georges BATAILLE, *Az irodalom és a Rossz*, ford. DUSNOKI Katalin, Bp., Nagyvilág, 2005, 190–191.

⁷⁹ Uő, *Az erotika*, ford. DUSNOKI Katalin stb., Bp., Nagyvilág, 2001, 11, 20, 22–23, 33.

⁸⁰ KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 393–394.

⁸¹ KRÚDY *Összegyűjtött művei*, 19, *i. m.*, 127–128.

trónörökös soha nem írt beszámolót az al-dunai Vaskapuról, írt azonban a Bécsi erdőben található 831 méter magas Vaskapu csúcsról. Ezt látta egybe szándékosan vagy véletlenül Krúdy *Az arany ember* nyitányának helyszínével. Olvasás, írás és látszat szempontjából csomópont a műben Rezső találkozása Jókai Mórral. Rudolf írásművét viszi a magyar írónak, aki azon kevesek közé tartozik, kiket nem téveszt meg a hasonlóság, s mintha a regény világában mindenki író lenne, fölkínál egy hírlapírói állást Rezsőnek, aki ezután pesti tartózkodása alatt titkárból újságíróvá válik, s ennek kapcsán a magyar irodalmi élet olyan alakítói is szerepet kapnak, mint Kóbor Tamás egy olyan rövid megjegyzés erejéig, mely Rezső alakját szorosabban a történeti valósághoz fűzi. A tragédia felé közeledő szereplők megfertőződnek az írással, s a nem író, sőt az önmagáért való – művészi – írást különösként csodáló, nehezen értelmező Vetsera Mária és családja egyre inkább belebonyolódik az írásba és az irodalmi interpretációba. Jókai Mór *Magnétájának* Fried István-féle értelmezése a *Jockey Club* főhőseinek tragédiáját is segít megérteni: „Amit Magnéta megfogalmaz, a századfordulós szerelemfelfogáshoz közelít, részint annak a morbid esztétikának, részint szerelem és halál [...] összefüggésének tematizálódása révén, az írástól téve függővé realizálódását. A vágy írásba fordulhat át, a létezés további feltételévé a megírás válik, valójában ez lesz uralkodóvá.”⁸²

Kérdéssé válik: mi fontos végül a *Jockey Club* Rudolf trónörökösének? Vetsera Mária (íránt érzett) szerelme vagy ennek a szerelemnek az alkotássá formálása? Milyen következményekkel jár a Jókai-olvasás írássá fordítása? Ezzel kapcsolatban föltételezhető, hogy – mivel Jókainak vissza kell utasítania Rezső királyfi kérését az apologetikus regény írására vonatkozólag – Krúdy Jókai helyett írta meg a *Jockey Clubot*? A Jókai-olvasás így a kanonizáció érdekében alkalmazott meggyőzés lenne? Mindezek a kérdések az elbeszélés szintjén újabb kérdéshez vezetnek: írássá fordítódik-e át a Jókai-olvasás vagy tetté? Felelős lehet-e egy könyv – *Az arany ember* – a mayerlingi kettős gyilkosságért? A regény végkicsengéséig jogos a kérdés. Innen visszatekintve a műkedvelő írás és az egzaltált életvitel – mely a Hofburg sötét folyosóin való bolyongásokban és rejtékajtok mániás használatában is megmutatkozik – az értelmezést és nem az alapszöveget hibáztathatja. A tragikus tévedés az önismeret hiányából ered, melyet kiválóan palástol egészen a végkifejletig a látszat, az álarc. Nem véletlen, hogy az utolsó nap történéseit álomszerű jelenetben rögzíti az elbeszélő, mint ahogy a regény keltezését tekintve az sem véletlen, hogy ez az álom rémálom. A kataklizmában Bratfisch és Bécs Rezső egyaránt a valóságot hiszi álomnak, miközben külső, tudatlan részesei az eseményeknek, melyek így rajtuk és az olvasón *kívüli* térben történnek. Az álomnak vélt valóságot próbálják álomfejtéssel megérteni, s nem ismerik föl, hogy ez miért nem lehetséges. A trónörökös halálát követő időben és térben mintha létállapotként rögzülne az álom vagy a lidércnyomás a Krúdy által megörökített Magyarországon. Ennek a létállapotnak a vizsgált regényekben jellemző s ugyanakkor ellentmondásos formája az utazás.

Szemere–Alvinczi nemzetmentő kísérletei kevés kivételtől – mint amilyen például az *Etel király kincse* – eltekintve köthetők a vörös postakocsin való utazáshoz. A *Valakit*

⁸² FRIED, *Öreg Jókai...*, i. m., 163.

elvisz az ördög tudálékos, korlátolt Tinódi könyvtárosa, akit Jókai-olvasása kapcsán ismerhet meg az olvasó, az első, aki földézi Alvinczi Eduárd alakját és tevékenységét, mely a hamis váltók összevásárlásával és a pusztuló magyar kurthanemesi osztály egyéb anyagi támogatásával próbálja nemzetét megmenteni.⁸³ Ez az expozíció eleve megfosztja mind a főszereplő Alvinczit, mind vállalkozását a hősies pátosztól, sőt lehetséges, hogy hitelétől is, s ezt csak fokozza, amikor először szólal meg a műben Patkó Bandit kérdezve: „Őn az a fiatalember, aki mindenkit megver a városban?” Mintha ő maga is belátná vállalkozásának kudarcát.⁸⁴ A könyvtáros és a telekkönyvvezető párbeszédéből nemcsak az derül ki, hogy milyen módon kellene megmenteni a magyar középosztályt, hogy az aztán majd magához emelvén megmenthesse Magyarországot,⁸⁵ hanem – Tinódi akarata ellenére – Alvinczi legititkoltabb vágyát is kitalálja Szuki úr: az ősnemes magyar király akar lenni. Amint megjelenik az alföldi vármegye székhelyén, a szó szoros értelmében sereglenek hozzá a hétszilvafás nemesek. Vállalkozásai éppen ezért szinte mindig valamely bukott honfoglalásra emlékeztetnek, vagy magának a magyar honfoglalásnak a paródiájára. Ilyen értelemben használom a mottóban idézett Ady-verset. A sereglés, a gyülekezet, melyből gyülevész had lesz a *Valakit elvisz az ördög* és az *Etel király kincse* elbeszélője számára, egyaránt kiaknázandó lehetőség az aprólékos leírásra, mely minden kritikánál sikeresebben szolgálja a kudarc igazolását. A kudarc nem elsősorban az „új(abb)” honfoglalásé, inkább a honfoglalást megénekelni kívánó eposzé, ahogy Szörényi László írja Krúdyról „*A szent hazának képe*”: *Östörténet és epika Zrínyitől Krúdyig* című tanulmányában: „ő az, aki az östörténeti-honfoglalási epikus témakört egy rezignált palinódiával berekeszti.”⁸⁶ Jókai ihlető szerepén kívül Zrínyi eposzát és általában a magyar östörténeti epikát látja Krúdy előzményének, de – ahogy az Jókai-elemzéséből kiderül – míg *A jövő század regénye* a legoptimistább forgatókönyvvel megírt utópia, addig Krúdy szóban forgó regényei nem pusztán ennek ellentétei. Nem pesszimisták, hanem az első világháborút követő nemzeti katasztrófa után kelteződnek, s nem a közeli jövőbe tekintenek, hanem a közeli múltba látnak a jelen keserű tapasztalataival értelmezve azt, ahogy Fried István írja *A tegnapok ködlovagjai* kapcsán.⁸⁷

Egy soha meg nem írt eposz megvalósítója lesz Alvinczi–Szemere utazásainak krónikája, ugyanakkor kritikai metaszőveggé válik az elbeszélés elsődleges szintjén, mely retorikai pozíciók folyamatos változtatásával indíthat egymásnak gyakorta ellentmondó értelmezéseket. Szabolcs vezér kiseposzként adja elő a honfoglalás történetét a miskolci borospincében, s ebben a kiseposzban megtalálható mindaz a populáris elképzelés és

⁸³ KRÚDY, *Etel...*, i. m., 31.

⁸⁴ „Rossz végzetem hozott erre a tájra.” *Uo.*, 97.

⁸⁵ A Tinódi által összeállított „követel” oldalt saját kisszerűsége jellemzi a legjobban: „A magyar középosztály megmentéséről van szó [...]. Talpra kell állítani ismét a régi magyar nemességet. Vissza kell vásárolni udvarházait, hétszilvafáit, kötelezvényeit, váltóit. Úrrá kell tenni ismét a dzsentrit, mert nélküle elpusztul Magyarország. Legyen megint mindenkinek agara, kocsija, akár csak bricskája is, ne járjon gyalog a nemesember. Elég volt a zsidók, grófok és meggazdagodott parasztok uraskodásából. Gyerünk vissza a régi Magyarországra.” *Uo.*, 33.

⁸⁶ SZÖRÉNYI, i. m., 208.

⁸⁷ FRIED, *Szomjas...*, i. m., 173.

képzelt, mely a regény születésének idejét és a magyar századfordulót egyaránt jellemezhetette.⁸⁸ Szemerét ennek megfelelően mongolos arcvonású honfoglalóként írja le az elbeszélő, s ebben a leírásban elválaszthatatlanul keverednek a történelmi nagyságra és méltóságra vonatkozó utalások az iróniával és a paródiával, akárcsak Arany János *Toldi estéjének* fegyverszemléiben. Alvinczi külsejének leírása is bővelkedik a népszerű brosúrák módjára elképzelt honfoglaláskor alakjainak fölidezésében. Megjegyzem, Szörényi László részletekbe menően kimutatta, hogyan esett Szemere áldozatul a századforduló délibábos őstörténetét terjesztő szélhámosoknak.⁸⁹ Mindemellett kiderül, hogy igaza volt Szukinak Alvinczi trónigényét illetően.⁹⁰ Az arisztokrata az Árpádok vezéreire való tekintettel jelenti be igényét a koronára a nyíregyházi „Európa” szálló sörözőjében.⁹¹ Érvelésének alapja a Magyarországon és Közép-Európában egyebütt is gyakran hallható, hol inkább, hol kevésbé jogos kijelentés, miszerint „A történelmet meghamisították.” Csak-hogy a történelmet nem egyszerűen meghamisították. A történelmet a győztesek írják, s így Árpád vezéreinek esélyük sem volt az uralkodásra. A történelemből kiszorult társadalmi csoportok létrehozhatják az igazságérzetükkel harmonizáló narratívát, mely azonban a hatalom értelmezésében legfőljebb mitikus vagy naivul tudománytalan lehet, mivel a tudományosság kritériumait a társadalom hatalmat gyakorló rétege állapítja meg. Alvinczi–Szemere serege az értékvesztés pozíciójából próbálja szentesíteni, pontosabban anakronisztikusan a jelenben rögzíteni s a jövő felé közvetíteni saját életképtelen létmódját, melynek hamis voltát nem tudja vagy nem akarja fölismereni. Szauder József az *Etel király kincse* és *A történelmi osztály* című,⁹² 1921-es Krúdy-cikk között párhuzamot vonva rámutat az anakronizmusra, mely ezúttal egyszerre kap ironikus és tragikus jelleget.⁹³ Alvinczi valamely idealizált múltból építi érvrendszerét. Királyválasztással kapcsolatos beszédének zárásával elhatárolódik mind Kossuth Lajostól, mind I. Ferenc Józseftől, s ezzel úgy tűnik, képes harmadik utat kínálni a két példa között választó korabeli magyar társadalomnak.⁹⁴ Érdemes ehhez hozzáolvasni Alvinczi titokzatos kísérőjének – aki többszörösen leszerepel – bemutatkozását, midőn Kossuth Ferenchez (pontosabban a Kossuth-fi korteskedéséhez) képest határozza meg magát. Antiszemitizmusával legalábbis elbizonytalanítja Alvinczit, kinek gyengesége újabb karikatúrisztikus vonásokat kap. Legszívesebben megszabadulna a „züllött úriembertől” (ez lesz a szereplő „eposzi” jelzője), de azt végül csak megvesztegetéssel lehet lerázni. Jellegzetesen többértelmű Alvinczi jellemzése az ágensre („Förtelmes ember!”), midőn az úgy dicséri a készítenő csíklevest, hogy Ferenc József sem evett még olyant. Nem egyértelmű ugyanis, hogy

⁸⁸ KRÚDY, *Etel...*, i. m., 306–310.

⁸⁹ SZÖRÉNYI, i. m., 219–220. Fried István hívta föl a figyelmemet ezzel kapcsolatban Jókai Mór *A kiskirályok* című regényére, melynek szélhámosággal kapcsolatos fejezetei közül érdemes ezzel a mozzanattal kapcsolatban néhányat megemlíteni: *A két Thonuzóba ivadék, Tudományos dolgok, A táltosok utódja, Az egzázment, Thonuzóba sírja, Mennyit értek Thonuzóba kincsei?*

⁹⁰ Szörényi László rámutat, hogy Szemerének valóban voltak ilyen nyílt törekvései. SZÖRÉNYI, i. m., 220.

⁹¹ KRÚDY, *Etel...*, i. m., 57.

⁹² KRÚDY Gyula, *Magyar tükkör*, Bp., Balassi, 1998, 88–91.

⁹³ SZAUDER, i. m., 183–184.

⁹⁴ KRÚDY, *Etel...*, i. m., 58.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2034. CZXK évfolyam 50. szám

Alvinczi a levestől, annak jellegzetesen kegyetlen elkészítési módjától viszolyog-e, esetleg attól, ahogy a csikokat a paraszttól kicsikarta a „züllött úriember”, vagy pedig a Ferenc József ízléséhez való hasonlítástól. Talán mindezen motivációk együtteséről lehet szó. Érdemes megjegyezni, hogy később az *Etel király kincse* kapcsán Szemere számára fontossá válik a csikleves. Ezzel szeretne kedveskedni Szabolcs vezérnek, akinek kincs-kereső vállalkozásától a magyar kishemesi osztály újbóli fölemelkedését jobban várja, mint maguk a kishemesek.

A szabolcsi kishemesi réteg egyéni és összesített leírásai, melyek újra és újra előkerülnek a műben, eposzi jellegűek, hiszen az enumerációt pótolják-parodizálják. Alvinczi seregének szemléléről van szó. Csakhogy ettől a seregtől a *Valakit elvisz az ördögben* a vezér viszolyog a leginkább. Nem csupán a mentál- és a fizikai higiéné szempontjából egyaránt értékelhetetlen megjelenés taszíthatja a kívülállót ennek a seregnek a „vitézaitól”, de az a retorika még inkább, mellyel jelentéktelen személyüket megpróbálják előtérbe tolni. Phtrügyi Pál például így nyilatkozik meg: „– Jó helyen járok? [...] Itt találok azokat, akik a magyar középosztályt megmenteni akarják? [...] Ez a béna kar jelképezi a magyar Középosztályt [...]. Én vagyok az a magyar Középosztály, amely az ónodi gyűlés óta megbénulva várja feltámasztását.” Az idézet első fele Phtrügyi belépője az elbeszélésbe. A mű egyik központi mondatát, melyet Alvinczi föladataként fogalmaz meg magának, Phtrügyi kérdésként használva elbizonytalanítja. Az idézet második felében önmagát a magyar történelem dicsőséges korszakához tartozóként jellemzi, ezt a korszakot azonban szintén saját történelmi értékítélete szerint illeszti a magyarság történelmének egészébe, s habár a kuruc szabadságküzdelmek a magyar nemzeti tudat számára pozitívan épültek a nemzeti mitológia nagy narratívájába, Phtrügyi kirekesztést sugalló retorikája ennek a korszaknak az értékét is dekonstruálhatja. A kuruc mítosz durva profanizációja olvasható az *Etel király kincse*ben, mely a nyersen közönséges szexualitás és az obszcén tréfa felé mozdítja el a „kuruc” jelet. Mintha Phtrügyi és Alvinczi egymás mellett elbeszélve képtelenek lennének megérteni egymást, ennek példája lehet, hogy a kurucnemes Alvinczi megítélésében értéktelen, sőt veszélyes⁹⁵ pörös iratokat hoz váltók helyett, s nem tartja helyesnek Alvinczi stratégiáját a magyar középosztály megmentésére. Jellemző módon a mű szövegében a középosztály kifejezés végig a hétszilva-fás nemességre vonatkozik, s nem a polgárságra, mintha ez is a múlt konzerválására tett utalás lenne. A kishemesség megmentése fölötti huzavona akkor válik végképp ironikussá, illetve a magasztos eposzi vállalásokat relativizálóvá, amikor a váltóhamisító Phtrügyi bejelenti: nem bízik Alvincziban.⁹⁶ A Szauder József *Szindbád Purgatóriuma* című tanulmányában írtak szerint Phtrügyi és a kurucnemesek azért nem válnak meg hamis váltóiktól, „Mert a hamis váltó lett az élet hétköznapjaiban legtöbbet forgatott, életre »jogosító« nemesi levelük.”⁹⁷

⁹⁵ „Pereket nem veszünk – mondta most igen komoly hangon Alvinczi. – Éppen az örökös pereskedés volt egyik okozója a magyar középosztály tönkremenésének.” *Uo.*, 82.

⁹⁶ *Uo.*, 84. Ahogy később a züllött úriember is csalást emleget; *uo.*, 93–94.

⁹⁷ SZAUDER, *i. m.*, 180–181.

Az őstörténet epikáját a költőknek a szentség szférájával kell összekötniük, ahogy erre Szörényi László rámutat „*A szent hazának képe.*” *Őstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig* című tanulmányában.⁹⁸ Krúdy a szándékos profanizációval következetesen dekonstruálja az eposzt. Alvinczi előtt végigvonul egész „serege”, akik be is állnának zászlaja alá, meg nem is, de a haza megmentésének magasztos célja helyett csupán a felelősség előli menekülés és a túlélés hajtja őket. Szörényi László úgy látja, Alvinczinek nem egyszerűen megmentenie kellene ebben a regényben Magyarországot, hanem azt az országot kellene megteremtenie, amelyik ideáinak megfelelő lenne. Alvinczi kiábrándult monológjára a züllött úriember cinikus megjegyzése volna hivatott válaszolni, Patkó Bandi azonban olyan alternatívát próbálna adni, amely a Krúdy-életműben legalábbis szokatlan: támaszkodjon Alvinczi a múltból itt maradt öregek helyett az ifjak erejére⁹⁹ (esetében ez szó szerint meg is történik, amikor kiveri a kocsmából a csalókat). Krúdy legtöbb művében azonban – főképpen a történelmi tárgyúakban – az idős, az öreg jelenti az értékállót, az, aminek minél több köze van a múlthoz. Habár az életmű második felében (főleg a *Királyregényekben*) változik ez a szemlélet, de még azokban a művekben is alkalmaz idős szereplőket, sőt az *Etel király kincse* Szabolcs vezérével (parodisztikusan bár, de) mintha azt sugallná, hogy az aktív élet ötven fölött kezdődik. A fiatalságról ugyanakkor így ír *Szemere de genere Huba* című, 1919-es cikkében: „Az ifjúság, akihez Szemere fellebbezett, olyan romlott kezdett lenni, mint az öregek.”¹⁰⁰ Alvinczi az 1928-as *Valakit elvisz az ördögben* mintha megfogadná Patkó Bandi javaslatát, elkötelezi magát az új Magyarország fölemelése mellett.¹⁰¹ Az 1931-es *Etel király kincsében* viszont újra a régi Szemerét láthatjuk, aki a régi Magyarországot választja. Mintha az ötvenéves Szabolcs vezér lenne a legfiatalabb ember az egész történetben. Szörényi László véleménye szerint a történelmi Szemere Miklós szkeptikus volt, szerinte „az ő és az új Magyarország egyaránt romlott.”¹⁰² A *Valakit elvisz az ördög* sem fogalmaz egyértelműen ódonosság kontra reformok viszonyában. Miközben jól kivehető a szónoki fölkiáltás mögöttes, a nyelvi megformálással ellentétes értelme, a rezignált hangvétel mintha tompítaná az iróniát.¹⁰³ A züllött úriember végül úgy távozik a cselekményből, hogy hangsúlyt kap vele kapcsolatban a szöveg fikcionaltsága. Szerző és olvasó egyaránt említetik az elbeszélő által mint olyan szubjektumok, akiknek immár kellőképpen elégük lett a mondott személyből, aki a szöveg Magyarországnak hátsó kertjeiben, árkaiban, bozótosaiban, csatornáiban, a szennyben tűnik el. A kiábrándult Alvinczi is távozni szeretne a történetből, őt azonban egyrészt legendás vörös postakocsija hagyja cserben, másrészt értelmez-

⁹⁸ SZÖRÉNYI, *i. m.*, 208.

⁹⁹ KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 91–92.

¹⁰⁰ KRÚDY, *Magyar tükör*, *i. m.*, 80.

¹⁰¹ KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 98.

¹⁰² SZÖRÉNYI, *i. m.*, 228.

¹⁰³ „Ő, Magyarország nem olyan ország, amely egykönnyen változzon akár száz esztendő leforgása alatt. Az apák kabátjait, nadrágjait, csizmáit és meggyőződéseit szívesen viselik tovább a fiak. Alig találnának valami újítást az ösök, ha visszatérnének a régi temetőkből, legfeljebb a házi gyertyaöntés ment ki a divatból, petróleummal világítanak.” KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 96; vö. *uo.*, 100. Hasonló az „Arany Sas” leírása az *Etel király kincsében*.

hető a közlekedési malőr úgy is, hogy az alföldi táj húzza magához, tartja vissza a könynyelmű kalandba bocsátkozó arisztokratát.¹⁰⁴ Ami ezután történik a regényben, az értelmezhető úgy is, hogy pusztán a várakozás kényszerítő ereje miatt valósul meg. Elgondolkodtató azonban, hogy minden említésre méltó cselekmény *ezután* történik. Szauder József a cselekmény visszaszorulását már a századelő Krúdy-műveiben is kimutatja. Nagyjából azonos cselekményszerkezet jellemzi az *Etel király kincse* című regényt is, bár első olvasásra az utazás – amely a regény első felét jórészt kitölti – mozgalmas kel-lene, hogy legyen, különösen, ha honfoglalásról van szó, amint azt időről időre hangoztatják Szabolcs vezér nyíri seregének tagjai.

Ady mottóul választott sorai másképp értelmezhetőek a föltételezett regényidőkben, melyek a tárgyalt Krúdy-regényekben egyaránt a 19–20. század fordulójának felelnek meg, és másképp értelmeződnek az első világháború és Trianon utáni Magyarország idejében, s megint másképp abban a korban, melyben keletkeztek. Bár Szauder József *Szindbád születése* című tanulmányában éppen a „magyar »történelmi« osztálynak” természetrajza kapcsán fedezi föl az egyezéseket a ’10-es és a ’20-as évek Krúdy-műveinek iróniája között.¹⁰⁵ Alvinczi–Szemere minden csalódása ellenére szereti „mindenképpen” magyarjait, ahogy Krúdy írta róla halála után: „Mindennél jobban szerette hazáját, nem az olvasókönyvek iskolai rövidlátásával, hanem fájdalmasan, nyitott szemmel, álmatlanul, amint egy bűnbe esett asszonyt szeretnek tovább a férfiak.”¹⁰⁶ Magyarország esetében ez különösen igaz, hiszen Szent István följajánlása óta Mária országának nevezetik. Szörényi László kimutatja, hogy a haza nőalakban való megszemélyesítése, amely esetünkben akár a följajánlással is kapcsolatba hozható, Jeremiás siralmi, illetve Lucanus nyomán topizálódik.¹⁰⁷ Ugyanakkor már Pál apostol ír arról, hogy az egyház Krisztus teste, tehát megszemélyesít. Ráadásul Jan Assmann hipotézise szerint az országok-közösségek megszemélyesítésének gyakorlata – így a páli szöveghely is – Ozirisz 42 darabra szabdaltsága újraegyesítésének mitikus gyakorlatából származhat, mivel Egyiptom 42 körzetből állt, ráadásul mindegyik körzethez Ozirisz egy-egy tagját rendelték.¹⁰⁸ Az elbeszélők számára a sorscsapások utáni magyarság szétszórattatására is vonatkozatható a „mindenképpen”. A sereg gyűjtésének és előszámlálásának témáját már körüljártam. A visszavétel a regények idejében „sok-sok minden”-re vonatkozik, s mindez valószínűsíthetően legalábbis ellentétben áll a lírai alany szándékaival, hiszen Alvinczi serege többek között a törvényerőre soha nem emelkedett *Tripartitum* jogi helyzetét szeretné „visszavenni”, olyan – számára – ideális Magyarországhoz visszatérni, amely soha nem létezett, mitikus megalapozását pusztán a történelem olyan daliás időinek sa-

¹⁰⁴ „El kell innen mihamarább utazni! – dörmögte Alvinczi, de éppen akkor jelentette a kocsi, hogy a postakocsi a kerékgyártó reparálására szorul, legalább egy napig tart a munka.” *Uo.*, 98.

¹⁰⁵ SZAUDER, *i. m.*, 38–39.

¹⁰⁶ KRÚDY, *Magyar tükkör*, *i. m.*, 75. Ehhez hasonlóan jellemzi Szemerét Szabolcs vezér az *Etel király kincse*-ben; KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 316.

¹⁰⁷ SZÖRÉNYI, *i. m.*, 209. Hungária megszemélyesítéséről Krúdy kapcsán lásd még Uő, *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* = *uo.*, 222.

¹⁰⁸ JAN ASSMANN, *Uralom és üdvösség: Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 2008, 130.

játos átértelmezése adhatná, mint a honfoglalás vagy a kuruc szabadságküzdelmek. A kuruc szabadságharc és Szemere Miklós személye között figyelemre méltó összefüggést fedezett föl a Krúdy-életműben Szörényi László Krúdy Szemere-nekrológja kapcsán.¹⁰⁹ A két térben és időben egyaránt távoli esemény Szabolcs vezérék utazásával mintha egymásra másolódna, miközben tételesen megfogalmazódik, hogy Szabolcs honfoglalása a hármassorszámat kéri magának a történelmi emlékezettől, miután a kettest többek között éppen a nyíri honfoglalók adják visszamenőleg Szapolyai János vajda a mohácsi tragédia utáni Budára vonulásának. Ez utóbbihoz ragaszkodnak inkább, mint az elsőhöz, útvonatát is többé-kevésbé pontosan próbálják követni.¹¹⁰ A hangsúly ezúttal az újra elfoglaláson van, akárcsak az általam átértelmezett Ady-mottóban. Az „újra” azt sugallja, hogy időközben „valahol-valahogyan” elveszett a haza, s úgy kell azt újra elfoglalni, hogy megmaradunk földrajzi keretein belül. Csakhogy észre kell venni: a primitív mitologizálásnak szüksége van a jogállás rögzítése érdekében a hagyomány követésére, még akkor is, ha ez a hagyomány már nem annyira az ősi magyar sámánisztikus, hanem a zsidó–keresztény kultúrához kapcsolódik. Mindegyikben fontos azonban a helyváltoztatás mitikus szimbóluma. Gyanítható, hogy Szabolcs vezérék utaztatása sokkal többet köszönhet a zsidó exodus mítosznak, amely esetükben a szecesszió klaszszikus példájaként mint a jelen társadalom dekonstruktív és rekonstruktív elutasítása olvasható. A nyíri atyafiak is egy földrajzi helyhez köthető romlottságot kívánnak elutasítani, de nem úgy, hogy kiutaznak belőle, hanem éppen a szívébe utaznak, hiszen a kor rohamléptekben fejlődő magyar fővárosa testesíti meg mindazt, amit elutasítva az új-régi Magyarország újra megalapítható. Jellemző, hogy Szabolcs vezér serege hagyományos magyar módon utazik, lóháton, s ez a lófuttató Szemere szempontjából különös figyelemre tarthat számot. Az elbeszélő az anakronizmus magasztos és ironikus értelmezése felé egyaránt nyit, amikor így fogalmaz: „álombeli volt a csapat.” A kitalált-álombeli hun múltat a legközönségesebb (és legszomorúbb külvárosi) pesti jelennel ütközteti a narrátor. Szemere gondoskodni szeretne a fővárosba érkező nyírségi hunok foglalkoztatásáról. Véleménye korszerűsége miatt válik anakronisztikussá egy anakronisztikus helyzetben, mely kísértetiesen emlékeztet Mikszáth *Új Zrínyiászára*.

Krúdy fantáziáját különösen izgatta a mohácsi korszak, de még inkább a történelmileg-etikailag sokrétűen és ellentmondásosan megítélhető Szapolyai alakja, aki *Királyregényeiben* Alvinczihez hasonlóan vonzza magához a kétes egzisztenciákat, politikai kalandorokat. A „visszavétel” átvételként értelmezhető, a hatalom átvételeként, s az *Etel király kincséből* kiderülhet, hogy az ilyenformán fölépülő Magyarország a Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd közti trónviszály anarchikus idejére emlékeztetne, ha megvalósulna, olyan országra, melyben – hogy a gondolatmenet lezárásául egy másik Ady-versre utaljak – az eltévedt lovas bolyongása meghatározó léthelyzet lenne. Az idő egyébként is izgalmasan alakul azokban az Alvinczi–Szemere regényekben, melyek az első világháború után születtek. Az írás és a cselekmény korszakainak egyidejűként

¹⁰⁹ SZÖRÉNYI, *i. m.*, 227, 291.

¹¹⁰ KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 307–308.

elbeszéléséből nem annyira probléma születik, mint inkább a két korszak tanulságainak levonása. A Krúdy-regények elbeszélői idejének többrétűsége jelentős mértékben járulhat hozzá a fiktiivnek és a történetinek nevezett narratívák viszonyának értékeléséhez-értelmezéséhez.

Szabolcs vezér vitézei a korteskedő, zászlóhurcolgató régi Magyarországot¹¹¹ szándékoznak magukkal vinni a fővárosba, hogy aztán Budán fölleljék Attila kincsét. Mintha a fővárosi ember nem tudná, hogy milyen kincsen ül, s vidékről, a Nyírségből kell jönni a magyarnak, hogy megmutassa, mintegy újra fölfedezze az egykor megvoltat. Miskolcon, miután honfoglalásuk financiai helyzete Szemere Miklósnak köszönhetően immár biztonságba került, heraldikai arculatukat is igyekeznek kidolgozni. Zászlóra van szükség.¹¹² Az ikonográfiát egy hölgy dolgozza ki, így lesz a szabolcsi hunok zászlaja piros mezőben zöld macska, mely aranygömböt gurít.¹¹³ Szörényi László alapos háttérkutatót végezve Krúdy *Álmoskönyvében* mutatja ki a heraldika eredetét: „A turul helyett föltételezhetőleg azért lett macska a címerállat, mert a macska, Krúdy *Álmoskönyvének* tanúsága szerint a szerelem, a bujaság szimbóluma.”¹¹⁴ Jómagam csatlakozva az életműhöz szorosán kötődő értelmezéshez, ennél egyszerűbb megfejtést is elképzelhetőnek tartok: a jámbor asszonyság giccses-posztbiedermeier mintára pusztán egy szép kis fonalgombolyagot gurító cicát szeretne hímezni a hunok szent zászlajára... A vállalkozás végcélját illetően megoszlanak az elképzelések. Szabolcs vezér inkább a szent sír – Attila sírja – föltalálására helyezné a hangsúlyt, ezáltal legitimizálván a kurtanemesi Magyarországot,¹¹⁵ míg a sereget elsősorban a kincsek financiai konkrétsága mozgatja a vállalkozásban. Szörényi László Zrínyi Miklós Attila-epigrammája kapcsán méltatja a hun uralkodó fontosságát a magyar őstörténeti epikában. Attila közvetlenül a Szentlélek attribútumaival ruháztatik föl, „a magyar elhivatottság legátfogóbb szimbólumává” válik. Pestre érkezvén az „Arany Sas” közönsége előtt nyílt titokká válik, hogy Szabolcs vezér „Jeles dologban fáradozik, Attila kincsét keresi a pusztuló dzsentri megmentése céljából.”¹¹⁶ Utazása a vidéki Magyarországon zarándoklat jellegű. Zarándokként látogatja végig a magyar múlt vélt vagy valós emlékhelyeit. Különösen fontos így a miskolci stáció, ahol IV. Béla, a muhi csata, a Sajó, az 1848–49-es szabadságharc és Szemere Bertalan emlékét idézik föl. Szemerével kapcsolatban hangsúlyt kap az a Kossuth-párti anekdota, miszerint Szemere segítségével ásta el Kossuth a szent koronát Orsovánál, s annak rejték helyét éppen Szemere árulta el Ferenc Józsefnek. Szabolcs vezér maga alkotta magyar történelmi mitológiájában aktualizálva tölti ki az esetleges retorikai-logikai hézagokat, így szorossá és közvetlenné fűződik a nemzeti mítosz újraalkotásának-föltá-

¹¹¹ KRÚDY, *Etel...*, i. m., 273–274, 325.

¹¹² *Uo.*, 319. Megjegyzem, Szauder József *Szindbád feltámadásától Szindbád megtéréséig* című tanulmányában elemzi, hogyan használja föl Krúdy a nemzeti lobogó jelképét a századforduló színházi nacionalizmusának érzékeltetésére. SZAUDER, i. m., 74.

¹¹³ KRÚDY, *Mákvirágok...*, i. m., 323–324.

¹¹⁴ SZÖRÉNYI, i. m., 219.

¹¹⁵ „Itt van az idő, hogy megmentsük az úgynevezett »hét szilvafás« magyar birtokos osztályt! – mondogatta Szabolcs vezér.” KRÚDY, *Etel...*, i. m., 286. Vö. SZÖRÉNYI, i. m., 218–219.

¹¹⁶ KRÚDY, *Etel...*, i. m., 333.

masztásának folyamatával: egymást értelmezi és bizonyítja törekvés és cél. A honfoglaló magyarok eszerint már megtalálták Attila sírját és kincsét, melyek így a *hagyaték* politikai és mitológiai kettős értelmében válnak fontossá. A harmadik honfoglalás főadata ennek a föltalálásnak a megújítása, újra-érvényesítése.¹¹⁷ Méghozzá abban az értelemben, ahogyan sokan Werbőczy *Hármaskönyvét* az *Aranybulla* megújításának tartották. Másrészt ez a törekvés a magyar őstörténeti epikának abba a részletébe is beleilleszthető, mely Attila szent sírjának fölkutatását közvetlenül a honfoglalás legitimációs törekvései közé sorolja. A sír válhat a nemzeti önmeghatározás egyik legerősebb szimbólumává, ahogy Jan Assmann írja az ókori egyiptomi politikai kultúrával kapcsolatban: „A sír az identitás és odatarozás legerősebb fókuszja. A város a saját sír, továbbá mindazon sírok helye, amelyekért az ember, mint leszármazott felelős.”¹¹⁸

Az *Etel király kincsében* megvalósul a nemesi középosztály illúziók nélküli (realista? naturalista?) megmutatása, és ugyanezen réteg hősiesség küzdelmének megéneklése. Küzdelem a fönmaradásért, de nem a megújulásért. A múltban történő folyamatos rögzítettség vágya vezeti ezt a küzdelmet, ebből következően különös Szabolcs vezér seregének történelemszemlélete: a hunok a Dunántúli-középhegység működő vulkánjai között lovagolnak, Árpád népét vándorcigányok hódoló serege köszönti az új-óhazában, ahol már akkor vendéglősök és főpincérek várták őket,¹¹⁹ a nyíri honfoglaló magyarok pedig toka-ji bortól vagy szabolcsi vinkótól lerészegedve maradnak le a honfoglalás további folyamatáról. Fölmerül a kérdés: ezért kellene a honfoglalást ezer évvel később folytatnia és befejeznie Szabolcs vezérnek? A vezér őstörténeti epikus szónoklata az avasi pincében nincs híjával a hatalmas birodalmakat alapító, roppant időtávolságot föltételező kozmikus eszköztárnak. Magától értetődő egyszerűséggel állapítja meg: az ősi Magyarország mesebeli gazdagságának kozmikus oka az volt, hogy „a nap és a hold közelebb volt még Magyarországhoz, mint napjainkban.” Ezzel kapcsolatban érdemes figyelembe venni Jan Assmann véleményét az archaikus társadalmak – így az egyiptomi – kozmogeneziséről. A gazdasági, egészen pontosan mezőgazdasági bőség egyezést mutat Hérodotosz tudósításával, amely Egyiptom rendkívül ősi voltát próbálja érzékeltetni, s amelyet Assmann is fontosnak tart idézett művében.¹²⁰

Szabolcs vezér és „népe” mátrixként használja a történelemből ismert eseményeket, de arra kevésbé és kevesebben gondolnak, hogy nem csupán a szívesen kiválasztott-megjelölt eseménysorok léphetnek be a jelen idő körforgásába, hanem a kevésbé örvendetes végűek is, arról nem is beszélve, hogy majd’ minden jelenleg ismert történelmi eseménynek legalább kettős etikai-erkölcsi értelmezése lehet. Ez a probléma plasztikusan megmutatkozik a kun–magyar közös történelem és a tatárjárás tárgyalásakor.¹²¹ Ugyanakkor Szabolcs vezérnek a történelem általa folyamatosként tételezett létmódjával kapcsolatos fönntartásait is meg kell fogalmaznia, mégpedig a személyes tapasztalat

¹¹⁷ Vö. SZÖRÉNYI, *i. m.*, 219.

¹¹⁸ ASSMANN, *i. m.*, 279.

¹¹⁹ KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 317.

¹²⁰ ASSMANN, *i. m.*, 74; HÉRODOTOSZ II, 142.

¹²¹ KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 320–322.

szintjén. Másképp nehezen értelmeződhetne jelen tanulmányban az özvegy Borynéval folytatott viszony, legalábbis annak első, populárisan historizáló mozzanatai, melyek vállalkozásának átgondolására készítetik Szabolcs vezért, aki mintha vidékiességének pozitív erkölcsi hozadékait is képes lenne belevinni az elbeszélésbe. Nemzetmentő vállalkozásáról azonban a regény végkifejletében kiderül, hogy nem a haza fölemelkedését szolgálja. Éppen ellenkezőleg. Attól a pillanattól fogva, miután valamely nehezen megmagyarázható delíriumos látomásnak engedelmességgel *leszállnak* az óbudai kiskocsmákba, s követni kezdi Bercsényi örökségét, a kincskeresők mozgása az eddigi jól körvonalazhatóan horizontálissal szemben vertikálissá válik, ez azonban nem a kincssás pozitív jelentéstartományai felé nyit, inkább a pokolbéli alászállás felé. A kincssás románok a regény íródásának korában népszerű egyiptomi eredetű mítoszsal kerülnek kapcsolatba, Eszmeralda királynőjük Cleopátrával, kinek neve már fölbukkant a regényben egy nyomorúságos szexuális hirdetés kapcsán. Csalásra, szélhámosságra és hamisításra, illetve hamisítványra utalhat a kincskeresés kapcsán az a Jókai-párhuzam, melyre Nagy Miklós hívta föl a figyelmet. Ő Jókai *A kiskirályok* című művének Thonuzoba sírját kereső igyekezetét hasonlítja az *Etel király kincséhez*, rámutatva a két vállalkozást kísérő sikertelenségre, mely *A kiskirályok* esetében egyértelműen szélhámossághoz és hamisításhoz kötődik.¹²² A vertikálitás meghökkentően – szinte már ponyvai közvetlenséggel – idézi föl égi és földi szerelem örök kibékíthetlenségét, mely egyenesen a cselekmény kataklizmájához vezet: Etel király kincse elvész a kíváncsi tekintetek elől, s ez nem utolsósorban Szűz Máriának, a magyarok nagyasszonyának köszönhető, mintha Szent István utasítására ő védené meg magyarjait az eltévelyedéstől.¹²³ Az *Etel király kincsével* kapcsolatos elemzések eddig nem tartották fontosnak a regény további részleteivel való foglalkozást, pedig a szöveg itt még nem ér véget, Szabolcs vezérnek el kell szenvednie nemcsak vállalkozása kudarcát, de nevének megváltozását is, melyet éppen Pilisy Rózának „köszönhet”: megfosztatik a vezér nevezettől. Róza – föltehetőleg Szemere utasítására – arra kéri Szabolcsot, hogy az Attila számára baljóslatú Ildikó névvel szólítsa meg, s ebből a szempontból nem lehet véletlen, hogy Róza Újvilág utcai házában éppen egy Makart-csokor alatt jelölik ki Szabolcs helyét, mivel Hans Makart I. Ferenc József udvari festője volt. Talán a kaland végkifejlete szempontjából volt valójában szüksége az elbeszélőnek Pilisy Rózára, hogy Szabolcstól többszörösen eltávolítva, levélformában értesülhessen az olvasó a kincskeresés végkifejletéről, a – szükségszerűen – hiábavalónak bizonyult vállalkozást további remények nélkül lezáró hazatéréséről.

¹²² NAGY Miklós, *i. m.*, 120.

¹²³ KRÚDY, *Etel...*, *i. m.*, 392–393.